

ORYANTALİSTLERİN KİTAP TOPLAMA MİSYONLARI (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)

Süleyman LOKMACI

Doç. Dr.; Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Tarih Bölümü
slokmaci@erzincan.edu.tr

Özet

Hristiyan Avrupa devletleri Reform ve Rönesans hareketleriyle özgür düşünmeyi öğrenerek taassubun gölgesinden kurtulmuşlardı. Diğer yandan coğrafi keşifler sayesinde zenginleşmişler ve kendileri için korkulu bir rüya olan İslam medeniyetini ve Müslümanları daha iyi tanıyabilmek amacıyla dikkatlerini doğuya yöneltmişlerdir. Bu nedenle yüzlerce seyyah çeşitli görevlerle İstanbul, Kahire, Halep ve Tebriz gibi merkezlere seyahat etmişlerdir. Bu seyyahlar İslâm kütüphanelerinde bulunan yazma eserleri toplayarak 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da kurulmaya başlanan kütüphanelere taşıma konusunda önemli bir görevi yerine getirmişlerdi. Bu araştırmada XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yazma eser toplamak için İslâm coğrafyasına gelenlerin biyografileri ve kitap toplama misyonları hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Kütüphaneleri, Osmanlı Kütüphaneleri, Elyazması Eserler, Oryantalistler, Doğu Akdeniz

Abstract

Christian European countries became free from the shadow of bigotry by learning to think freely with the Reform and Renaissance movements. On the other hand, they became rich thanks to geographical discoveries and they turned their attention to the East in order to get to know the Islamic civilization and Muslims better, which was a fearful dream for them. For this reason, hundreds of travelers traveled to centers such as Istanbul, Cairo, Aleppo and Tabriz on different missions. These travelers had fulfilled an important mission in collecting manuscripts in Islamic libraries and transporting them to

the libraries that were started to be founded in Europe since the 16th century. In this research, we tried to offer information about the biographies and book collection missions of those who came to Islamic geography in the XVIIth and XVIIIth centuries to collect manuscripts.

Keywords: *European Libraries, Ottoman Libraries, Manuscripts, Orientalists, Eastern Mediterranean*

Giriş

XVI. yüzyılda, tüm Avrupa’da büyük kütüphaneler kuruldu. Bunlar arasında Blois ve Fontainebleau’da ve daha sonra Paris’te bulunan Fransız Kraliyet Kütüphanesi¹, Madrid yakınlarındaki El Escorial²,

¹ 1481’de kurulan Fransız Kraliyet Kütüphanesi, 1994’ten bu yana Fransa Milli Kütüphanesi (Bibliothèque nationale de France (BnF)) olarak bilinmektedir. XVI. yüzyılda uygulamaya konulan derleme yasasıyla birlikte Fransa’nın yazılı kültürel mirasını gelecek nesillere aktarma görevini üstlenen kütüphanenin ana görevleri toplama, organize etme, koruma ve iletmedir. Bununla birlikte, ansiklopedik koleksiyonlar oluşturma ve dünyanın dört bir yanından gelen bilgi ürünlerini bir araya getirmeyi de hedef edinmiştir. BnF, Fransa’daki en zengin Türkçe Yazma Eser koleksiyonuna ev sahipliği yapmaktadır. BnF, çeşitli yollarla hem kamuya hem de meslekî topluluklara hizmet etmeyi amaçlamaktadır (Yontan, 2011:271).

² El Escorial, Madrid özerk bölgesinde, Sierra de Guadarrama dağının eteklerinde bulunmaktadır. İspanya kralı II. Felipe’nin ikametgâhı olarak kullanılmış bu yapıda ayrıca bir kütüphane ve manastır da vardır. İnşasına 1563’de başlanılan bu yapı, 13 Aralık 1584’de tamamlanmıştır. El Escorial’ın inşasında Mikelanj’in öğrencisi olan Juan Bautista de Toledo ve Juan de Herrera baş mimar olarak görev yapmışlardır. İspanya kralı II. Felipe, İspanyol ve Avrupalı ressamların en seçkin eserlerini ve çok sayıda matbu ve yazma eseri burada toplamıştır. II. Felipe’nin ölümünden sonra mirasçıları kütüphanede bulunan resim, kitap ve yazma eser koleksiyonunu geliştirmeye devam etmişlerdir. Tiziano Vecellio, El Greco, Francisco de Zurbarán, Jusepe de Ribera, Tintoretto, Coello gibi meşhur ressamların en nadide eserleri günümüzde Escorial’da bulunmaktadır. Ayrıca Augustinus (354-430), X. Alfonso (1221-1284) ve Avilalı Teresa’ya (1515-1582) ait yazma eserlerle beraber, çok sayıda Arapça yazma eser de muhafaza edilmektedir. 40 bin cildi aşan nadir eserler koleksiyonunda, 12. asırda yazılmış, bir Suriye otobiyografyası olan ve dünyada tek olan Kitabü'l-İtibar, Otonian Golden Gospels of Henry II (1045-46), 5 bin elyazması içinde Arapların İber yarımadasından çıkışlarında bıraktıkları 1800 kadar Arapça elyazması, vb. çok kıymetli eserler mevcuttur (Boran, 2021:286-289; Aras, 2021).

Viyana'daki Habsburg İmparatorluk Kütüphanesi³, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi⁴ ve Oxford'da Bodleian Kütüphanesi⁵ sayılabilir. Bu kütüphaneler XVII. ve XVIII. yüzyıllarda dikkatlerini Türkçe, Arapça ve Farsça el yazmalarına çevirdiler ve binlerce eseri topladılar. Avrupalılar bu el yazmalarını kendi dillerine çevirmek suretiyle İslamî edebî ve entelektüel gelenekleri derinlemesine

³ Habsburg İmparatorluk Kütüphanesi (Hof-Bibliothek) 1368'de kurulmuştur. 1920'de Habsburg monarşisinin sona ermesi ve Avusturya Cumhuriyeti'nin ilanı ile birlikte Avusturya Milli Kütüphanesi olarak adlandırılmıştır. Kütüphane on iki milyondan fazla materyal ile Avusturya'nın en büyük kütüphanesidir. Kütüphane kendi içerisinde yedi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; basma eserler bölümü, yazma eserler bölümü, müzik bölümü, harita bölümü, papirus bölümü, portre ve resim bölümü ve tiyatro bölümüdür. Gutenberg İncili, I. yüzyıldan kalma Dioscorides Tıp Antlaşması, Blaeu Atlasları ve Tabula Peutingeriana veya Peutinger's Tabula gibi oldukça kıymetli eserler bu kütüphanede muhafaza edilmektedir. Kütüphanede Kuran ilimleri, Hadis ve Sünnet, İlmihal, Felsefe, Matematik, Coğrafya, Tarih, Devlet Politikaları gibi 27 konu başlığını taşıyan yaklaşık dört yüz Türkçe el yazması eser bulunmaktadır (Z Dergisi, 2021; Türkiye Gazetesi, 2007).

⁴ Leiden Üniversitesi Kütüphanesi (Universiteitsbibliotheek Leiden), Hollanda'nın Leiden kentinde 1575'te kurulan ve günümüzde Leiden Üniversitesine bağlı olan akademik kütüphane. Aydınlanma Çağında bilginin gelişmesine ve yayılmasına yön veren az sayıda kültür merkezinden biri olan kütüphane bu rolü nedeniyle Avrupa kültürünün gelişiminde önemli bir nokta olarak görülmektedir.

⁵ Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi Avrupa'nın en eski kütüphanelerinden biridir. Bodleian Kütüphanesi'nin tarihî gelişimi 1602'den sonra olmuştur. Ancak Oxford Üniversitesi'nin bu ilk kütüphanesi 14. yüzyılda Worcester Piskoposu Thomas Cobham tarafından, yaklaşık olarak 1320 tarihlerinde Congregation House içerisinde ve St. Mary Üniversite Kilisesi'nin kuzey tarafında, kilisenin papazlara ayrılmış kısmına bitişik bir odada kurulmuştur. Piskopos Cobham tarafından kurulan kütüphaneye kitap bağışlayanlar arasında sırasıyla IV. Henry, V. Henry ve onun kardeşi Thomas John ile Gloucester Dükü Humfrey bulunmaktadır. Bunlar arasında Dük Humfrey'in üniversiteye yaptığı para yardımı ile, kütüphaneye bıraktığı zengin yazma koleksiyonu bilhassa zikre değerlidir. İngiltere'nin bu ilk üniversite kütüphanesinin koleksiyonu, 1530-1556 yılları arasında süre gelen politik ve dinî çekişmeler sırasında dağılmış, orijinal kitap rafları ve kütüphane sıraları satılmış ve bu yüzden de üniversite elli yıl gibi uzun bir müddet kütüphanesiz kalmıştır. 1598'de bugünkü kütüphaneye adını veren Sir Thomas Bodley, kütüphane odasını, Dük Humfrey Kütüphanesi tarzında restore ettirmeğe başlamış, kütüphanenin tekrar istifade edilebilecek bir hale getirilmesi için başlanan bu restorasyon çalışmaları iki yıl sürmüştür. Bundan sonra kütüphane, kısmen Sir T. Bodley'in şahsen satın almış olduğu kitaplarla, kısmen de' çeşitli bağışlardan sağlanan paralarla satın alınan kitaplarla' yeniden kurulmuştur (Binark, 1972:266-267).

inceleme fırsatını elde ettiler. Oxford, Leiden, Paris, Escorial ve Roma, Avrupa'daki en büyük İslamî el yazması koleksiyonlarına sahiplerdi. Bunların dışında 1609'da kurulan Milano Biblioteca Ambrosiana'da, Floransa'daki Palazzo Pitti'de de doğu koleksiyonu vardı. Ayrıca birçok küçük kütüphanede de İslamî el yazmaları toplanmıştı. Paris'te Kraliyet Kütüphanesi, Sorbonne Kütüphanesi, Saint Germain des Prés'in Maurist (Benedictine) manastırının kütüphanesi ve Louis le Grand'ın Cizvit okulunun kütüphanesinin yanı sıra Fransız devlet adamları Nicolas Fouquet (1615-1680) ve Jean Baptiste Colbert'in (ö. 1683) özel kütüphaneleri de hatırı sayılır İslamî el yazmasını ihtiva etmekteydi (Bevilacqua, 2018).

El yazmaları arayan Avrupalıların hedeflerinde Fas sultanının koleksiyonu, İstanbul'daki imparatorluk sarayının kütüphanesi ve Kahire'deki El Ezher Camii kütüphanesi gibi büyük kütüphaneler vardı. Bunların dışında manastırlar, pazar yerleri ve sahaflar en değerli kitap tedarikçileriydi (Bevilacqua, 2018).

Doğu Akdeniz'e seyahat eden oryantalistlerin "kitap bulma misyonları" bilgi arayışında seyahatlerinin önemli bir parçasıydı. Esasında XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Avrupalılar, özellikle İtalyanlar antika bulma umuduyla Osmanlı coğrafyasını ziyaret etmeye başlamışlardı. Bilim adamları Arapçayı akıcı bir şekilde konuşmayı öğrenmek veya astronomik gözlemler yapabilmek amacıyla ziyaretlerini gerçekleştirmekteydiler. Tüm bu bilgi birikimi Doğu Akdeniz'e yapılacak seyahatleri daha sistemli bir hale getirmek için kullanıldı. XVII. yüzyılda bölgenin edebî, antik ve botanik zenginliklerine odaklanan gezginler için özel rehberler hazırlanmaya başlandı.⁶ Gezginler, ziyaret ettikleri topraklar hakkında

⁶ Avrupalıların Osmanlı coğrafyasında botanik alanında yapmış oldukları çalışmalar Tanzimat Fermanı'nın (1839) ve bunun devamı niteliğindeki Islahat Fermanı'nın (1856) yürürlüğe girmesi ile daha yaygın hâle gelmiştir. Konuyla ilgili olarak bkz: Muhammed Köse, *Osmanlı'da Modern Botanik Faaliyetleri ve Oryantalist Botanikçiler (1839-1923)*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2021 ve Muhammed Köse-Süleyman Lokmacı, "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkanlardaki Bitkileri

haritalar çizmek (Bkz. Ek-1 ve Ek-2), botanik örnekler, yazıtlar ve hatta el yazmaları toplamak da dâhil olmak üzere her türlü bilgiyi topladılar. Yani veri toplayıcıları olarak hizmet ettiler. Bilim akademileri, toplanan bilgileri, karşılaştırmaya ve doğrulamaya yardımcı olmak için anketler geliştirdi ve amaçlarına ulaşmak için daha çok gezgini Doğu Akdeniz'e göndermeye başladılar (Bevilacqua, 2018).

XVII. yüzyıl boyunca kitap koleksiyonculuğu giderek daha organize hale geldi. Fransa'da XIV. Louis (1643-1715) döneminde, Doğu araştırmalarının himayesi, onun mutlakiyetçi yönetiminin kültürel politikasının yalnızca bir yönüydü. Colbert ve Jean Paul Bignon'nun⁷ (ö.1743) faaliyetleri neticesinde yurtdışından toplanan el yazmaları tercüme edilmiş ve koleksiyonlar büyük ölçüde genişletilmiştir. Bu adamlar, büyük miktarda yeni bilginin elde edilmesini ve düzenlenmesini denetleyen kültürel girişimciler olarak hareket ettiler. Colbert yönetiminde, Kraliyet Kütüphanesi bir devlet araştırma enstitüsü hâline geldi (Bevilacqua, 2018).

Daha önce de belirtildiği gibi, İstanbul'daki imparatorluk sarayının kütüphanesi de Avrupalı kitap toplayıcılarının hedefi durumundaydı. Bunun dışında şehirdeki sahaflar ve ulema sınıfının terekesinde yer alan eserler de onlar için paha biçilmez birer servet niteliğindedeydi. İstanbul'da yabancılara kitap satışı öylesine

İnceleyen İki Araştırmacı: Dr. Edvard Formanek ve Dr. Antonia Baldacci", *Bağbahçe Bilim Dergisi*, 5(3), 2018, 44-58.

⁷ Genellikle Abbé de Bignon olarak adlandırılan Jean-Paul Bignon (1662-1743), Antoine Galland'ın hamisi olarak hareket eden bir Fransız bilgin ve yazardı. Bignon Paris'te doğdu ve Collège d'Harcourt'ta ve Saint-Magloire ilahiyat okulunda eğitim gördü. 1691'de Saint-Magloire ilahiyat okuluna rahip olarak atandı. Ardından 1693'te Saint-Quentin-en-l'Isle'in başrahipliğine ve XIV. Louis'in vaizliğine getirildi. Aynı yıl Académie Francaise üyesi ve 1699'da Académie des Sciences'ın onursal üyesi oldu. 1701'de Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres üyeliği ve bilimsel dergi *Journal des* in editörlüğünü yaptı. 1718'de, o zamanlar Avrupa'nın en büyük kütüphanesi olan Kraliyet Kütüphanesinde kütüphaneci olarak atandı ve modern bilimsel gereksinimlere uyum sağlamak için kütüphaneyi baştan sona yeniden düzenledi (kent.ac.uk, 2016).

kontrolden çıktı ki 1715 veya 1716'da kendisi de kitap koleksiyoncusu olan sadrazam Şehid Ali Paşa⁸, memleketin entelektüel birikiminin kaybolmasını önlemek amacıyla, yabancılara kitap satışlarının yasaklanması hakkında bir hüküm çıkardı. Bu hükümde sahaflar için “aç gözlülükleri sebebiyle sayısız kıymetli kitabı farklı yerlere, belki de Osmanlı ülkesinin dışına bile gönderiyorlar” tespitinde bulunduğu bilinmektedir (Bevilacqua, 2018; Erünsal, 2007:112). Avrupalılar, İstanbul'un ötesinde, İngilizlerin Levant Company'nin⁹ bir fabrikasını işlettiği Kahire ve Halep'in dışında, Ahmedabad, Gucerat ve Coromandel Sahili gibi yerlere bile kitap toplamak amacıyla gitmekteydiler (Bevilacqua, 2018).

XVIII. yüzyılda, özellikle Katolik Paris ve Roma'nın büyük koleksiyonlarında kitap alım faaliyetleri devam etti. Kişisel saltanatı 1723'ten 1774'e kadar süren XV. Louis döneminde gerçekleştirilen misyonlar neticesinde Fransız kraliyet koleksiyonu önemli ölçüde

⁸ Tahminen 1682'de İznik gölü kenarında bulunan Sölöz köyünde dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda Silâhdar ve Damad unvanlarıyla da anılmaktadır. II. Ahmed döneminin sonlarında saraya girdikten sonra Enderun'da Kiler Odası'nda eğitim görmüş ve bu sırada halife unvanı almıştır. II. Mustafa'nın has kulları arasına girmeyi başaran Şehid Ali Paşa, III. Ahmed'in cülusundan sonra da durumunu korumuş ve sırasıyla rikâbdar, çuhadar ve silâhdar olmuştur. Has Oda'da bulunduğu sırada, odanın nizamında önemli değişiklikler yapmıştır. 1709'da ikinci vezir ve Kıbrıs valisi olarak atandıktan sonra, Şubat 1711'de Kıbrıs valiliği görevinden istifa eden Şehid Ali Paşa, 27 Nisan 1713 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun elli birinci sadrazamı olmuştur. Mora, 1715 tarihinde onun üstün gayretleri neticesinde fethedilmiştir. Serdar-ı ekrem unvanıyla Nemçe Seferi'ne katılmış ve savaş sırasında şehid olmuştur (Özcan, 2010:433; Yekbaş, 2014).

⁹ Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki ticari ilişkilerin başlamasının ardından Kraliçe Elizabeth, 11 Eylül 1581 tarihinde Edward Osborne ve Richard Staper'e Türkiye Kumpanyasını kurma izni vermiştir. Türkiye Kumpanyası, ticareti başlatmak ve güvenilir kılmak için William Harborne'un elçi olarak İstanbul'a görevlendirilmesi konusunda gerekli izni Kraliçeden 1582'de alınca, Harborne, İngiltere'nin ilk elçisi olarak İstanbul'da göreve başlamıştır. Türkiye Kumpanyası'nın temsilcileri İstanbul'a yerleştikten sonra İskenderiye, Halep ve Cezayir gibi önemli merkezlerde konsolosluklar açmaya başlamışlardır. Kraliçe Elizabeth'in 7 Ocak 1593'te Türkiye Kumpanyasının beratını yenilemesi ve Venedikle yapılan ticareti yürüten birliği de oa katmasıyla Levant Company (Governor and Company of Merchants of the Levant) ortaya çıkmıştır (Arıkan, 2003:112).

genişledi. Roma'da Papa XI. Clement, Kipti ve Süryanice el yazmalarını toplamak için Mısır'a birkaç defa gezgin göndererek modern Süryanice araştırmalarının temellerini attı (Bevilacqua, 2018).

1761-1767 yılları arasında Danimarka kraliyet ailesinin himayesinde Yemen'e yapılan ünlü keşif misyonu bile kitap satın alma amacını hedeflemişti. Keşif gezisine katılanlardan sadece birinin sağ olarak geri dönebildiği bu seyahat neticesinde İstanbul'dan ve Kahire'den elde edilen 119 kadar Arapça el yazması eser Kopenhag'a götürüldü. Gruptaki filolog Christian von Haven, ne alacağı konusunda talimat almış, bu kitapların Arapça isimlerini günlüğünün özel bir bölümüne kaydederek, her birini satın almak için ne kadar harcadığını not etmişti. Alınması hedeflenen kitaplar daha çok edebi ve tarihi konuları ihtiva ediyordu. Bu kitaplar arasında Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z-Zünun isimli eserinin yanı sıra 26 tarih kitabı, 27 şiir koleksiyonu, 13 gramer ve belagat kitabı, 12 antoloji ve 2 edebiyat tarihi kitabı vardı. Bu seyahat sırasında baharatlar, zencefil ve pelin otu gibi nadir birçok botanik örnekleri de toplanmıştı (Bevilacqua, 2018).

Fransa'da, Abbé Bignon, en az selefi Colbert kadar kitap toplama işine önem verdi. 1718'de kraliyet kütüphanecisi olarak aday gösterilmesi, Fransız Kraliyet Kütüphanesi için yeni bir hedef çizdi. Onun amacı Avrupa'nın en iyi kütüphanesini yaratmaktı. 1724'te, Richelieu sokağında, kütüphanenin o zamana kadar işgal ettiği kalabalık odalardan çok daha büyük bir bina olan Hôtel de Nevers'in kalıcı olarak kütüphaneye tahsis edilmesini güvence altına aldı. Çin, Hint, Tatar ve İslam el yazmalarından oluşan kişisel koleksiyonunu kütüphaneye bağışladı ve 1719'dan 1720'ye kadar bir envanterin oluşturulmasını denetledi. İstanbul'daki sahaflardan kitap satın almaları için bir ekibi görevlendirdi. Buna ek olarak, Uzak Doğu hakkında basılı kitaplar ve el yazmaları elde etmek için Fransız Doğu Hindistan Şirketi'ni seferber etti. Pondicherry ve Kanton'daki Cizvitlere bu yönde emirler verdi (Bevilacqua, 2018).

Diğer yandan Roma’da da Papa XI. Clement’in (ö. 1721) çabaları sonucunda dünya çapında bir doğu koleksiyonu toplandı. Maruni bilgin Abraham Ecchellensis ve İtalyan gezgin Pietro della Valle’nin eserleri gibi birçok el yazması Vatikan Kütüphanesi’ne girdi. Kütüphane 1769’a kadar büyümeye devam etti. 1710’da Vatikan Kütüphanesi’nde çalışmaya başlayan Maronit bir bilgin ve rahip olan küratör Giuseppe Simonio Assemani (1687-1768) doğu koleksiyonunun Roma’da zenginleşmesinde büyük pay sahibi olmuştur. Assemani 1715-1717 arasında Mısır, Kıbrıs ve Suriye’yi ziyaret etmiş ve yüzlerce yazma eserle Roma’ya geri dönmüştür. Bu eserler üzerinde yaptığı çalışmalar neticesinde Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana’yı¹⁰ hazırlamıştır (Bevilacqua, 2018).

Bütün bu girişimler neticesinde XVII. ve XVIII. yüzyıl Avrupa’sının “Doğu Kütüphaneleri” ortaya çıktı. Avrupa koleksiyonları için elde edilen yazmalar, İslam düşünce hayatının ve kitap kültürünün önceliklerini yansıtıyordu (Bevilacqua, 2018). Sadece Fransız Milli Kütüphanesi’nde, en eskisi XVII. yüzyıla ait olan otuz binden fazla Türkçe kitap ve iki binden fazla Türkçe el yazmasının bulunduğu bilinmektedir. Bu rakamlar Avrupalıların İslam kütüphanelerine nasıl bir iştahla hücum ettiklerini göster-mesi açısından oldukça önemlidir (Yontan, 2019).

Avrupa’nın Kitap Toplayıcıları

Levinus Warner (Warnerus) (1618-1665)

Levinus Warner (Warnerus) 1618’de Almanya’nın Lippe Prenslığı’nde dünyaya geldi. Orta öğrenimini Bremen’deki Paedagogium’da tamamladıktan sonra 1636’da Athenaeum Illustre’a kabul edildi ve burada Ludovicus Crocius’tan eğitim aldı. 19 Mayıs

¹⁰ Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana, Avrupa’da oryantalizm üzerine yazılmış ilk ciddi eserler arasında yer almaktadır. Ortadoğu’nun edebiyat tarihi yanında dinî tarihini de ihtiva eden bu eser Süryani âlemini Avrupa’ya tanıttığı gibi Assemani’nin ününü de her tarafa yaymıştır (Şakiroğlu, 1991; 504).

1638'de Leiden Üniversitesi'ne felsefe öğrencisi olarak kabul edilen Warner, burada Jacobus Golius'tan (1596-1667) Ortadoğu dilleri ve Constantijn L'Empereur'dan (1591-1648) İncil İbranicesi dersleri aldı. Bohemyalı asilzade Radslav Kinsky'nin yeğenlerine öğretmenlik yaptı. 1642'de öğrencileriyle Amsterdam'a gitti ve burada İbrani bilgin ve yazar Menasseh ben Israel ile tanıştı. 1642-1644 arası zengin Holandalı tüccar ve bilginlerin dikkatlerini kendi üzerine çekebilmek amacıyla şarkla ilgili dört küçük inceleme yayınladı (Vrolijk, 2013).

İmparator ve Orange Prensi Frederick Henry'nin meclis üyesi David de Wilhem'den gerekli maddî desteği aldıktan sonra, Aralık 1644'te Amsterdam'dan ayrıldı. Gdansk ve Lviv üzerinden kara yoluyla seyahat ederek 1645 sonbaharında İstanbul'a geldi. Burada geçirdiği ilk yıllarda, 1612'de Hollanda'ya verilen kapitülasyonlardan faydalanan ve aslen Güney Holandalı bir kuyumcu olan Nicolaas Ghisbrecht (Ghysbrechtsz)'nin sekreteri olarak görev yaptı. Warner 1654'te Ghisbrecht'in ölümü üzerine onun görevini devraldı ve 1655'te Hollanda Meclisi tarafından ilk ataması yapıldı ve 1665'te İstanbul'da ölünceye kadar bu görevini sürdürdü. Warner'in, David de Wilhem ve Lahey'deki Hollanda Meclisi ile yapmış olduğu yazışmalar Willem Nicolaas Rieu tarafından 1883'te yayınlanmıştır (Vrolijk, 2013).

Warner, İstanbul'daki yirmi yıllık daimî ikametgâhı boyunca içerisinde Karaylara ait 73 İbranice el yazmasıyla birlikte Yunanca yazmalar içeren yaklaşık dokuz yüz el yazmasından koleksiyonu oluşturdu. Warner, bunların birçoğunu antika kitap mezarlarından edinmiştir. Bu konuda aslen Halepli Araplardan, örneğin Muhammed el-Urdi el-Halabi ve Sultan IV. Mehmed'in doktorlarından Halepli Salih Efendi (ibn Sallum)'den yardım gördü. Ayrıca Warner, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve kültürel başkenti olan İstanbul'da oldukça etkindi. Burada gelişen bir kitap ticareti vardı ve orijinali temin edilemeyen kitaplar, müstensihler tarafından kolayca kopya edilebiliyordu. Birçok belgesel kayıt ve kitapların iç kapaklarında bulunan notlar, Warner'in el yazmalarının

çoğunun yüksek rütbeli Osmanlı subaylarının ve ulemasının kütüphanelerinden temin edildiğini göstermektedir. Bunlar arasında Eyyübî Emirlerinin ve Memluk Sultanlarının özel kütüphanelerinden alınmış bir dizi el yazması eser de bulunmaktadır (Vrolijk, 2013). Warner'ın koleksiyonunda ibn Hazm'ın Tavku'l-hamâme fi'l-ülfeti ve'l-üllâf (Güvercin Gerdanlığı)¹¹, ibn Cinnî'nin Kitâbü'l-Hasâis (el-Hasâis)¹², Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın Kitâb-ı Garibü'l-Hadis¹³ gibi eserleri öne çıkmaktadır (Vrolijk, 2013).

Jean de Thévenot (1633-1667)

Tükçe, Arapça ve Farsça'ya hâkim olan Thévenot, 16 Haziran 1633'te Paris'te dünyaya gelmiştir. Amcası Melchisedech Thèvenot'un tesirinde kalarak şarkiyatçılığa merak salan Jean de Thévenot'un yetişmesinde döneminin önde gelen şarkiyatçı-larından Barthelemy d'Herbolot'un önemli katkıları vardır (Duru ve Duru, 2010:224). Dilbilimi konusundaki yetkinliğinin yanında ayrıca botanik alanında da çalışmalarda bulunmuştur. Kahve çekirdeğini Fransa'da popüler hâle getirmesi onun botanik alanındaki yeteneğini gözler önüne sermesi açısından önemlidir (Sack, 2021; Vingopoulou, 2014).

Seyahatnamelere olan ilgisi sonucu yeni yerleri görmek amacıyla 1652'de Fransa'dan ayrılan Thévenot, önce Avrupa ülkelerinden İngiltere, Hollanda, Almanya ve İtalya'ya gitti. Roma'da bir süre kaldı ve Mayıs 1655'te buradan ayrılarak İstanbul'a vardı. Thévenot 1656

¹¹ Tavku'l-hamâme fi'l-ülfeti ve'l-üllâf (Güvercin Gerdanlığı), aşk ve âşıklar konusunda nazım ve nesir karışımı bir eserdir (Apaydın, 1999: 51).

¹² el-Hasâ'is, esas itibariyle fıkıh ve kelâm ilimleri gibi nahiv ilminin de bir usulü (metodoloji) olması gerektiği düşüncesinden hareketle kaleme alınmış, 162 bölümden oluşan bir eserdir. Bu eserde doğrudan nahiv usulünü ilgilendiren meseleler, daha sonra Kemâleddin el-Enbârî'nin Lüma'ü'l-edille'si ile Süyûtî'nin el-İktirah'ında görüldüğü gibi sistematik olmayıp eserin bütünü içerisinde dağınık şekilde ele alınmıştır. Nahiv usulüne dair meseleler yanında dille ilgili genel konuların da yer aldığı görülür (Yavuz, 1999:398; Yavuz, 1997:345-346).

¹³ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm tarafından kaleme alınmış olan bu eser, hadislerde geçen nâdir kelime ve tabirlerin izahına dair önemli bir eserdir (Tüccar, 1994:245; Kandemir, 1996:378-379).

yılı ağustos sonuna kadar İstanbul'da kaldı. Ardından Batı Akdeniz'deki adaları geçerek 1 Ocak 1657'de Mısır'a ulaştı. Mısır'daki seyahati yaklaşık bir yıl sürdü. Ardından Filistin'e geçerek burada önemli hac yerlerini ziyaret ettikten sonra 14 Ağustos 1658 tarihinde tekrar Kahire'ye geri döndü (Sack, 2021; Vingopoulou; 2014).

Thévenot, Ocak 1659'te ülkesine geri döndü. Gezdiği yerlerden topladığı çok zengin bitki örneklerini Paris'e getirdiği de bilinmektedir. Yaklaşık dört yıl boyunca yeni seyahatleri için birtakım hazırlıklarda bulunduktan sonra Kasım 1663'te yeniden yolculuğa çıktı. Önce İskenderiye, Sidon, Şam, Halep, Musul ve Bağdat gibi önemli şehirleri gezdikten sonra 27 Ağustos 1664'te İsfahan'a ulaştı. İsfahan'da beş ay kaldıktan sonra Hindistan'a gidecek bir gemi bulmak umuduyla Bender Abbas şehrine gitti. Hollandalıların tehdidinden çekinen Thévenot, Hindistan'a gitmek için başka bir rota belirlemek amacıyla Şiraz'a döndü. Persepolis harabelerini ziyaret ettikten sonra 6 Kasım 1665'te Basra'ya, ardından 10 Ocak 1666 tarihinde ise Hindistan'ın Surat şehrine ulaştı. Thévenot, Hindistan'da on üç ay kaldı. Hindistan'ı baştan başa dolaştıktan sonra tekrar kara yoluyla Surat'a döndü. Ardından geldiği yolu takip ederek önce Bender Abbas'a ve daha sonra Şiraz'a döndü. Thévenot bir kaza sonucu yaralandığı için 1667 yazını İsfahan'da geçirmek zorunda kaldı. Ardından Tebriz'e gitmek istediyse de 28 Kasım 1667'de yolculuğu esnasında öldü (Sack, 2021; Vingopoulou; 2014).

Thévenot seyahatlerini anlattığı bir eser kaleme almıştır ve bu eser Thévenot Seyahatnamesi olarak bilinmektedir. Eseri iki ana bölümden oluşur. İlk bölüm İstanbul ve çevresi, Batı Akdeniz adalarıyla ilgili seyahatleri içerir. Bu bölüm kendi içerisinde üç alt kısma ayrılabilir. Thévenot önce İstanbul'un detaylı bir panoramasını çizdikten sonra Aya Sofya, Sultan Ahmet Camii gibi yapılara ilişkin detaylı bilgiler vermiştir. Ayrıca bedestenler, hanlar ve halkın ikamet ettiği evleri anlatır. Türklerin gündelik hayatlarından da bahseden

gezgin, örf ve adetler, giyim kuşam, dini adetleri, ibadet biçimleri ve mizaçlarıyla ilgili izlenimlerini de aktarmaktadır (Özkan, 2021: 38).

Thévenot, Hristiyan âleminde Türklerin büyük şeytan, barbar ve inançsız olarak görüldüğünü, ancak Türklerle tanışan Avrupalıların bu görüşte olmadıklarını belirtir. Ona göre Türkler doğanın verdiği emre göre çok iyi hareket eden insanlardır (Sack, 2021). Türklerle ilgili bir diğer tespitinde ise Türklerin ilimle pek uğraşmadığını ve sadece okuma yazma öğrenmekle yetindiklerini ifade eder (Onar, 2014: 15).

Thévenot, 1659'da ülkesine dönerken gezdiği yerlerden topladığı bitki örneklerinin yanında çok sayıda kitabı da beraberinde götürmüştü. Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe yazmaları kataloğunda yaptığımız inceleme neticesinde 21 eserin Thévenot'dan temin edildiğini tespit edebildik. Bu eserler arasında Şerâ'itü'l-İslam (Turc 15), İmam Birgevi'nin Vasiyetname isimli eseri (Turc 16), Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman'ı (Turc 40) ve Tenkih-i Tevârih-i Mülük'ü (Turc 102), Mehmed Neşrî'nin Cihannümâ'sı (Turc 54), İmam Muhammed El-Vakidi'nin kaleme aldığı Fütuhü's-Şam adlı eseri (Turc 56), Hoca Sadeddin Efendi'nin Tâcü't-Tevârih'i (Turc 68, Turc 70), Ramazan-zâde Mehmed Çelebi'nin Târîh-i Küçük Nişancı isimli eseri (Turc 95 ve Turc 96), Aşıkpaşa-zâde'nin Tarih-i Aşıkpaşa isimli eseri (Turc 99 ve Turc 101) ve Kâtip Çelebi'nin Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr isimli eseri (Turc 120) bulunmaktadır.

Johan Michael Vansleb (Wansleben) (1635-1679)

Johan Michael Vansleb (Wansleben) 1 Kasım 1635'te Erfurt (Almanya)'da dünyaya gelmiştir. Memleketinde sağlam bir filoloji eğitimi gören Vansleb, daha sonra teoloji ve eski diller hakkında eğitim almak amacıyla Königsberg Üniversitesi'ne¹⁴ devam etti.

¹⁴ Albertus Königsberg Üniversitesi, Prusya'nın Königsberg (şimdi Kaliningrad, Rusya) şehrinde 1544'te kurulmuş bir eğitim kurumudur. Immanuel Kant gibi önemli mezunları bulunmaktadır. Königsberg Üniversitesi'yle ilgili detaylı bilgi için:

Askerlik hizmetini tamamladıktan sonra ünlü oryantalist Hiob Ludolf ile tanıştı. Ludolf'un görevlendirmesi üzerine Londra'ya giden Vansleb, burada kendisini tamamen doğu araştırmalarına adadı. Bir süre Londra'da kalan Vansleb kendisine uygun bir faaliyet alanı aramak için Almanya'ya döndü. Bu sırada Dük Ernst tarafından Etiyopya Kilisesi'nin durumunu yerinde görmesi için görevlendirildi. 15 Haziran 1663'te seyahatine başlayan Vansleb, Ocak 1664'te Mısır'a ulaştı. İskenderiye ve Kahire'de bir süre kaldı. Etiyopya kilisesine harcanmak üzere Dük Ernst'in kendisine emanet ettiği parayı burada bulduğu kitapları almak için harcadı. Vansleb, satın alamayacağı eserlerin ise kopyasını temin ediyordu (Hantzsch, 1896).

Vansleb, Etiyopya Kilisesi'ne ulaşmak için yolculuğuna devam etmek isteyince söz konusu kilise üzerinde üstünlük iddiasında bulunan Kıpti Patriği Matta, onu Avrupa'ya geri dönmesi hususunda ikna etti. Bunun üzerine 16 Şubat 1665'te İskenderiye üzerinden Livorno'ya döndü. Ancak Almanya yerine Roma'ya gitti ve burada Etiyopya üzerine aldığı eğitime devam etti. Vansleb, Fransız devlet adamı Jean Baptiste Colbert tarafından kraliyet kütüphanesi için şark el yazmaları alması amacıyla görevlendirilince 20 Mayıs 1671'de Marsilya'dan Suriye'ye doğru hareket etmiştir. Suriye'ye geldikten sonra birkaç hafta Trablus, Halep, Şam ve Sayda'da kalmış, ardından deniz yoluyla Dimyat'a giderek seyahat için gerekli malzemeleri temin ettikten sonra Kahire'ye gitmiştir (Hantzsch, 1896).

Kahire'de bulunan Kıptilerin kiliselerini ve manastırlarını ziyaret eden Vansleb, onların ayinlerine katılarak gözlemlerde bulundu. Nitrian çölüne giderek Hristiyan mezarlıklarını ve inziva yerlerini inceledi, bulduğu el yazmalarını ve yazıtları topladı. Nübyeli (Nubian) bir köle eşliğinde Thebes harabelerine seyahat etti. Bu

"Königsberg Albertus Üniversitesi", *Britannica Ansiklopedisi*, 20 Temmuz 1998. <https://www.britannica.com/topic/Albertus-University-of-Konigsberg>.

yolculuğu sırasında 334 Arapça, Türkçe ve Farsça el yazması eser elde ederek bunları gemilerle Paris'e gönderdi (Hantzsch, 1896). Colbert, Vansleb'e gönderdiği 4 Haziran 1675 tarihli ve "Doğu Görevi" başlıklı mektupta, bulabildiği tüm el yazmalarını satın alacak şekilde araştırma vazifesi olduğunu bil-diriyordu. Vansleb'in asıl ilgi odağını Mısır ve Arap yazmaları oluş-turmaktaydı ve bu konuda sadece nadir eserleri satın alan bir alıcı özelliği taşıyordu. Kendi ifadesiyle bu faaliyeti neticesinde Mısır'ın bütün zenginliklerini elinden almıştır (Vansleb, 1678:188; Tekin, 2017:134).

Vansleb, Mısır'daki idareciler tarafından Fransız casusu olarak görülen biriydi. Ayrıca yerel halk da onu ahlaksız davranışları nedeniyle benimsememişti. Bu nedenle Osmanlı başkenti İstanbul'a giderek Sultan'dan Etiyopya gezisi için izin almak ve bu sayede yolculuğuna engelsiz bir şekilde devam etmek istiyordu. 1674 baharında Raşit (Rosetta)'den yola çıktı. Ancak yolculuk esnasında bir gemi kazası geçirdiği için kötü bir vaziyette İstanbul'a ulaşabildi. 1675 yılının sonlarında Etiyopya gezisi için gerekli hazırlıkları tamamlayan Vansleb, hakkındaki olumsuz haberlerin Bakan Colbert'e ulaşması nedeniyle Fransa'ya geri çağrıldı. Vansleb, 12 Haziran 1679'da henüz 43 yaşındayken öldü (Hantzsch, 1896).

Vansleb, 1671 tarihli gezisinde toplayarak Paris'e gönderdiği eserlerden bazıları bugün Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe yazmaları kataloğunda kayıtlı bulunmaktadır. Bu eserler Lütfü Paşa'nın Asafnâme (Turc 35), Târîh-i Taberî (Turc 51), Fuzul'nin Hadikatü's-Suadâ (Turc 109), Suyutî'nin Simârü'l-Tercüme (Turc 111), Aşıkpaşa-zâde'nin Aşıkpaşa-zâde Târîhi, müellifi bilinmeyen Risale-i İstanbul (Turc 131) ve Selim-nâme (Turc 141) isimli eserlerdir.

André Du Ryer (1580-1660)

André Du Ryer, 1580'de Fransa'nın orta kısmında yer alan Burgundy'de dünyaya gelmiştir. Hayatı hakkında elimizde mevcut olan bilgiler oldukça sınırlıdır. 1616'da Fransa'nın İstanbul eski büyükelçisi olan François Savary de Brèves'in isteği üzerine Türkçe,

Arapça ve Farsça öğrenmek için Mısır'a gitti. Mısır'da beş yıl süreyle ikamet etti ve 1623'de İskenderiye'ye konsolos vekili olarak tayin edildi. 1626'da ise Fransa kralının Türkçe ve Arapça tercümanı olarak görevlendirildi. Bir süre bu görevi yerine getirdikten sonra 1631'de İstanbul'a elçi olarak gönderilen Henri du Gournay'ın kâtibi ve tercümanı olarak İstanbul'a gelen Du Ryer, 1632'de Sultan IV. Murad tarafından özel bir vazifeye görevlendirilerek Fransa'ya gönderildi. Sultan IV. Murad'ın vermiş olduğu bu görevin mahiyeti konusunda bir bilgi mevcut değildir (Adıbelli, 2020:220).

Du Ryer'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız diplomatik temsiline ilişkin görüşleri oldukça önemli olmakla birlikte, Şark Meselelerine Dair Talimat (Instruction des Affaires de l'Orient) başlıklı raporda yer almaktadır. Du Ryer'e göre Fransa kralının elçileri İstanbul'a dört temel amaçla gönderilmektedirler. Bu görevler Osmanlı padişahı ile Fransa kralı arasındaki dostluk ilişkilerinin devamını sağlamak, Osmanlıların askerî desteğinden yararlanmak, Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren tüccarların menfaatlerini temin etmek ve Kudüs'te yaşayan Hristiyanların güvenliğini sağlamaktır. Osmanlı ülkesinde yaşayan Yahudilerle ilgili görüşleri ise oldukça dikkat çekicidir. Ona göre Yahudiler devletin iç işleri hakkında önemli bilgilere kolaylıkla ulaşabildikleri için onlardan istihbarî anlamda yararlanmak gerekmektedir.¹⁵ Ayrıca bazı ayrıcalıklar elde edebilmek için Şeyhülislam ve Babıalî'nin belli başlı vezirlerine şarkta temini zor olan hediyeler vermenin öneminden de bahsetmektedir¹⁶ (Adıbelli, 2020:221).

¹⁵ Gerçekten de Du Ryer'in yaşadığı dönemde Osmanlı sarayında Yahudi nüfuzunun oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Özellikle Nurbanu Sultan gibi Yahudi kökenli valide sultanlar sayesinde Yahudiler yönetimde bir güç haline gelmişlerdir. Yahudi sarrafların saray, vükela ve bazı yüksek memurların kişisel masraflarının finansmanında önemli bir rol oynadıkları da malumdur (Aydın, 2001: 623-636)

¹⁶ 16. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600) Osmanlı İmparatorluğu'nda rüşvetin ne derece yaygın olduğunu ve Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'den (1536-1599) sonra bu göreve talip olan bazı kimselerin rüşvet aldığı şü sözleriyle ifade etmektedir: "*Payitaht kadıları da rüşvet alma yolunu tuttu.*"

17. yüzyılda Osmanlı ülkesine seyahat eden diğer oryantalistler gibi Du Ryer de el yazması eserlere ayrı bir ilgi göstermiş, Mısır ve İstanbul'da ikamet ettiği süre zarfında elli kadar el yazması eser toplamıştır. Topladığı eserler çoğunlukla sözlüklerden oluşan Du Ryer, bu sayede Avrupa'da yayınlanan ilk Türkçe gramer kitaplarından birini hazırlamış (*Rudimenta Grammatices Linguae Turcicae*) ve Sadi Şirazi'nin Gülistan isimli eserinin bir kısmını Fransızcaya tercüme etmiştir. Du Ryer'in Türkçe gramer kitabı tüccar, diplomat ve misyonerlerin Türklerle irtibat kurmasını sağlamaya dönük hazırlanmış olsa da asıl amaç Türkleri Hristiyanlaştırmaktır (Adıbelli, 2020:221-223).

Du Ryer'in en önemli çalışması ise Kur'an-ı Kerim'in tercümesidir (*L'Alcoran de Mahomet*). Bu tercümeyi yapmasının amaçlarından birisi Fransız tüccarların çıkarlarını korumaktır. Ona göre padişahın emirleri Müslümanların şeriatlarındaki hususlarla, yani Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerle desteklendiğinde diğer devlet yöneticileri bu emirlere karşı gelemeyeceklerdir. Diğer bir amacı ise İslamiyet'le mücadele etmektir (Adıbelli, 2020:226). Du Ryer'in Kur'an tercümesi (*L'Alcoran de Mahomet*) 1649'da Alexander Ross isimli bir İskoç tarafından İngilizceye ve 1698'de Felemenkçeye ve daha sonra ise Almancaya tercüme edilmiştir (Cerrahoğlu, 1978:328).

Paul Lucas (1664-1737)

XVIII. yüzyılda Avrupalı seyyahların madalyonlar, oyma taşlar, paralar aramak ve yazma eserler toplayarak eski çağlar hakkındaki bilgilerin artmasına yardımcı olmak gibi görevleri bulunuyordu. Ayrıca bu seyyahlar sadece tabii ilimler ve coğrafya üzerinde çalışmakla kalmamışlar, ticaret, din ve çeşitli memleketlerin adet ve gelenekleri üzerinde de araştırma yapmışlardır. Bu şekilde

Kazaskerler bile bu yolda iş gördüğünden işleri bitti. Ancak o iş, yani rüşvet parası sayma işi sadr-ı fetvada olmadı idi. Mevlâna Hasancan-zâde'nin ölümünden sonra kimi talipler onda da gücünü gösterdi." (Gelibolulu Mustafa Âli, 1978:108).

görevlendirilen seyyahların ilki Paul Lucas'tır (Çiğdemoğlu, 1998: 111).

Paul Lucas, 31 Ağustos 1664'te Fransa'nın Rouen şehrinde dünyaya gelmiştir. Genç yaştan itibaren seyahat etmeye başlayan Lucas'ın 1699-1703 arasında Akdeniz'e sahili olan bütün ülkeleri ve İran'ı, 1705-1708 arasında ise bugünkü Yunanistan coğrafyasını, Batı Akdeniz adalarını ve Anadolu'yu dolaştığı bilinmektedir. Seyahatlerinin asıl amacı antikalara ve eski yazıtlara olan ilgisiydi. Ayrıca Fransa Kralı XIV. Louis tarafından arkeolojik eser keşfiyle görevlendirilmiş olması da bu seyahatlerinin bir diğer nedenidir. Paul Lucas, 1699-1708 arasında Osmanlı ülkesinde yaptığı seyahatleri neticesinde XIV. Louis için 1800 antik sikke, yirmi iki el yazması eser ve elli iki kitabe ile Fransa'ya dönmüştür (Lokmacı, 2019: 24).

Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe yazmaları katalogunda yaptığımız inceleme neticesinde Hoca Sadeddin Efendi'nin Tacü't-Tevârîh'i, Terceme-i Tevârîh-i Nil-i Mısır ve Mehasin-i Mısırü'l-Kahire, Velayetnâme-i Sultan Hacı Bektaş-ı Veli, Hadâiku's-Şakâik ve Resimli Osmanlı Tarihi isimli eserlerin Paul Lucas'tan temin edildiğine dair kayıtlara rastlanmıştır

Paul Lucas üçüncü seyahatinde 1714-1717 yılları arasında İstanbul, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'ı dolaşmıştır. Onun doğuya yaptığı dördüncü seyahatine ise 1724'te başladığı bilinir. Tüccar, botanikçi, antika avcısı olarak tanınan Paul Lucas 73 yaşında çıktığı İspanya seyahati sırasında 12 Mayıs 1737'de ölmüştür (Lokmacı, 2019: 24).

Lucas'ın 1699-1703 tarihli ilk seyahatnamesi akademisyen Baudelot de Nerval tarafından düzenlenerek 1704'te Paris'te ve 1704-1708 arasındaki ikinci seyahati ise ünlü oryantalist ve akademisyen Fourmont (1683-1745) tarafından düzenlenerek 1712'de Paris'te yayınlanmıştır (Grigoriou, 2018). Son seyahatnamesini ise Baudelot de Nerval, Étienne Fourmont ve abbé (başrahıp) Banier kaleme almışlardır. (Vingopoulou, 2014).

Paul Lucas'ın aktardığı bilgiler arasında 6 Haziran 1706'da Yenişehir-i Fener'de (bugünkü Yunanistan'da bulunan Larisa şehri) gerçekleşmiş bir doğa olayı oldukça ilginçtir. Onun anlattığına göre öğleden sonra saat iki sularında, gökyüzünün kuzey tarafında inanılmaz bir hızla hareket eden küçük bir bulut belirmiş, şehre ulaşarak ikiye bölündükten sonra büyük bir gürültüyle yere düşmüştür. Bulut sanılan şeyin aslında 24 ons ağırlığında bir göktaşı olduğunu bildiren Lucas, diğer tüm vatandaşlar gibi kendisinin de onu gözlemlemek için düştüğü yere gittiğini, olayın üzerinden birkaç gün geçmesine rağmen yanmış taşın hala kükürt koktuğunu, göktaşının bir kısmının Sultan'a, bir kısmının da kadiya gönderildiğini kaydetmiştir. Seyahatnamelerinde bu türden nadir konuları işlediği ve çok sayıda resim kullandığı için Paul Lucas'ın seyahatnameleri Avrupalı okurlarda derin etkiler bırakmış, İngilizce ve Almancaya da tercüme edilmiştir (Grigoriou, 2018).

François Pétis De La Croix (1653-1713)

Bir oryantalist olan François Pétis de la Croix 1653'te Paris'te dünyaya geldi. Babası Fransız kralının Türk ve Arap dillerinde tercüman kâtibi olarak görev yapmaktaydı. Küçük yaştan itibaren Türkçe ve Arapça gibi doğu dillerini öğrenmeye başlayan François, babasının ölümünden sonra onun görevini devraldı ve kendi de yine önemli bir oryantalist olan oğlu Alexandre Louis Marie'ye bu görevi devretti. Fransız Maliye Bakanı Jean Baptiste Colbert'in 18 Kasım 1669 tarihli bir belgeyle İstanbul ve İzmir'e her üç yılda bir dil öğrenmek üzere gönderilmesini istediği altı gençten birisi olarak 19 Kasım 1670'te Halep'e gitti. "Jeunes de langue¹⁷ (Dil Gençliği)" olarak

¹⁷ Jean Baptiste Colbert 18 Kasım 1699 tarihli bir Kral Konseyi kararıyla Doğu Akdeniz bölgesindeki Fransız menfaatlerini güvence altına almak için Jeunes de langue (Dil Gençleri) adında bir okul kurdu. Fransa doğumlu altı gencin İstanbul'a ve İzmir'e gönderilmesi ve buralarda doğu dillerini öğrenmeleri okulun temel amacıydı. Her yıl altı yeni öğrencinin bu okula alınmasına da karar verilmişti. Daha sonra, 7 Haziran 1718 tarihli bir kararname ile İstanbul'da bulunan öğrencilerin sayısı on ikiye çıkarıldı. Öte yandan Fransa, 1700'den itibaren Paris'teki Cizvit

adlandırılan bu gençler, Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmek, mütercim ve tercüman olarak çalışmak ve Fransız ticarî ve diplomatik iletişimini geliştirmek için birkaç yıl Doğu Akdeniz bölgesinde kaldılar (kent.ac.uk, 2016).

François, dil üzerine çalışmalar yaparken aynı zamanda Bakan Colbert'in vermiş olduğu görev doğrultusunda altın, gümüş, bronz madalyonlar ve ayrıca Kral XIV. Louis'in kütüphanesi için de el yazması eserler toplamaktaydı. 1674-1676 arasında İsfahan'da kalan François, burada "Şâhname" ve "Mesnevi" dersleri aldı. 1676'da İstanbul'a giderek gelişimi için dil, yazı ve müzik hocaları tuttu, sülüs ve divanî hatlarını da öğrendi (kent.ac.uk, 2016; Erdem, 2007:255).

1681'de Fransa'ya geri dönen François, 1682'de Fransız Deniz Kuvvetlerinde "Şark Dilleri Tercümanı" olarak görevlendirildi ve bu sayede Fas, Cezayir, Tunus ve Trablus'ta sekreter ve tercüman olarak görev yaptı. 1684'te İstanbul'dan Cezayir'e gönderilen Fransız kuvvetlerine tercümanlık yaptı. Cezayir Dayısı Mezemorta Hüseyin Paşa ile yapılan barış anlaşmasında önemli katkıları oldu. Antlaşma metnini Türkçeye tercüme ederek divan toplantısında okudu.¹⁸ Öte

Koleji'nde çoğunluğu Osmanlı Ermenilerinden olan on iki genci hem diplomatik ve ticari ilişkilerde tercümanlık yapmaları ve hem de katolik mezhebini yaymaları için istihdam etmeye başladı. Ancak Ermeni gençlerden istenilen başarı elde edilemeyince okulda yeni bir organizasyon tertip edildi. 20 Temmuz 1721 tarihli bir kararname ile Ermenilerin yerine İstanbul'da kendilerini geliştirmiş olan on iki Fransız genci alındı. Okul, Fransız Devrimi (1789) sırasında kapatıldıysa da 1797'de tekrar açıldı ve öğrenci sayısı on sekize çıkarıldı. İran misyonunun kurulmasından sonra Napolyon, İstanbul'daki gibi Tahran'da da bir dil okulu kurdu. Mütercimlik öğrencilerinin düzenli olarak Paris'e göndermeleri gereken hatıralar, çeviriler ve metinlerin kopyaları sayesinde Fransa'da doğu filolojisi için faydalı belgelerle dolu modern el yazmalarına sahip bir koleksiyon oluşturuldu. (Léon Vaisse; 1844).

¹⁸ Duquesne kumandasındaki Fransız donanması 1683'te Cezayir'e saldırmış ve Cezayir Dayısı Hasan Baba'yı anlaşmaya mecbur bırakmışlardı. Hasan Baba, ortalığı karıştırmamasından çekindiği Mezemorta Hüseyin Ağa'yı Fransız amiral gemisine rehlin olarak gönderdi. Hasan Baba, Fransız amirali Duquesne'nin istediği savaş tazminatını toplayamayınca Mezemorta Hüseyin Ağa, kendisine müsaade edilmesi durumunda savaş tazminatını ödeyeceği hususunda Fransız amirali inandırdı. Daha sonra limana çıkarak savaş taraftarı olan reislerle iş birliği yapan Hüseyin Ağa, Hasan

yandan 1685'te Cezayir elçisi Hacı Cafer Ağa'nın Fransa seyahati sırasında ona eşlik etti, 1685-1687 arasında Tunus, Trablus ve Fas ile Fransızlar arasında yapılan görüşmeleri de yönetti. Fransız kralı XIV. Louis tarafından önce Kraliyet Koleji'nde Türkçe ve Arapça hocasına, 1695'te ise şark dilleri tercüman kâtipliğine tayin edildi. François, 1713'te Paris'te ölünce St. Sulpice Kilisesi'ne gömüldü (Erdem, 2007:255).

Türkçe, Arapça, Farsça, Ermenice, Kiptice ve Süryanice bilen François de la Croix, birçok eserin de müellifidir. Bu eserler arasında; Sultan II. Murad'ın hocası Şeyh-zâde tarafından şehzadeyi eğlendirmek ve bilgilendirmek amacıyla yazılmış ve Türkçe aslından tercüme edildiği bilinen "Kırk Vezir¹⁹ (L'histoire de la sultane de Perse et des vizirs)", Derviş Muhlis tarafından Farsça'ya tercüme edilen Hint hikayelerinin (Hezâr-yek Rûz) Pétis de la Croix tarafından Fransızcaya çevrilen "Binbir Gündüz Hikayeleri²⁰" ve Şerafeddin Ali Yezdi'nin Timur-nâme isimli eserinin Fransızcaya tercümesi (Histoire de Timur-Bec, connu sous le nom de Tamerlan) gösterilebilir. François Pétis de la Croix'nın yayımlanmamış eserleri ise şunlardır: Vâkîf'nin Fütûhu's-Şâm'ını, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Tenkîh-i Tevârîh-i Mülûk'ünü, Seydi Ali Reis'in Mir'âtü'l-memâlik'ini, Kâtib Çelebi'nin Keşfü'z-zunûn'unu da Fransızca'ya tercüme etmiştir (Erdem, 2007:256).

Baba'yı öldürerek Cezayir'in idaresini ele geçirdi. Ardından Fransızlara karşı yeniden savaş başlattı. Bunun neticesinde Fransızlar Cezayir limanını terk etmek zorunda kaldılar. Neticede 1684'te İstanbul'dan donanma ile gelen kapıcıbaşı ve Fransız heyeti ile bir barış mukavelesi imzalandı (Bostan, 2004:524).

¹⁹ Bir çerçeve hikâye ile buna bağlı değişik hikâye ve masallardan oluşan kırk vezir hikâyeleri Doğu edebiyatının hikâyecilik geleneği içinde önemli bir yere sahiptir. Şekil ve muhteva özellikleriyle Hint, İran ve Arap kaynaklarında örneklerine rastlanan kırk vezir hikâyelerinin menşei belli olmamakla beraber çatısını çok eski bir hikâyeler mecmuası olan Sindbâdnâme'nin oluşturduğu belirtilmiştir (Kızıltan, 2002:474).

²⁰ Binbir Gündüz Masalları, 20 kadar uzun masaldan oluşur. Araya bazı kısa öykü ve fıkralar da eklenmiştir. Bunlar arasında en çok yaygın olanı, ayrı bir hikâye olarak da bilinen Seyfû'l-Mülûk'tür. (Mustafa Hami Paşa ve Ali Raşit Bey, 2015:9).

Christianus Ravius (1613-1677)

Oryantalist ve ilahiyatçı olan Christianus Ravius, 25 Ocak 1613 tarihinde Berlin'de dünyaya gelmiştir. Babası John Raue, Berlin'deki St. Nicholas kilisesinin yardımcı papazı olarak görev yapmaktaydı. İlköğrenimini Berlin'de tamamladıktan sonra 1630'da Wittenberg'de teoloji ve doğu dilleri öğrenimine başladı. 1636'da ise burada yüksek lisans derecesini aldı.

1637'de Upsala, Kopenhag, Leiden ve Amsterdam'ı ziyaret etti. 1638'de İngiltere'ye geçen Christianus Ravius, Oxford'a yerleşti ve burada el yazması eser arayışı için çıkacağı Doğu Akdeniz seyahatinin masraflarını karşılayacak olan Başpiskopos Ussher ile mektuplaştı. İngiltere'den 1639'da ayrıldı ve Paris'e gitti. Burada Richelieu ile tanıştı, kendisine teklif edilen Fransız diplomatik hizmet görevini reddetti. Osmanlı ülkesine geldiğinde İzmir'de İngiliz konsolosu olarak görev yapmakta olan Edward Stringer'in yanına yerleşti ve hızlı bir şekilde Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenimine başladıktan sonra İngiliz oryantalist Edward Pococke kendisine İngiliz Büyükelçiliği'nde ücretsiz konaklama yeri temin edince İstanbul'a gitti (Hoche, 1888).

İstanbul ve civarındaki şehirlerden üç yüzden fazla el yazması toplayan Christianus Ravius, 1642'de beraberinde bu el yazması eser koleksiyonuyla birlikte Avrupa'ya geri döndü. Londra'da, Utrecht'te, Amsterdam'da dersler verdi. 1648'de Oxford'daki Magdalene Koleji'ne profesör ve kütüphaneci olarak atandı. Ancak Oxford'da Arapça kürsüsü kurulmayınca İsveç Kraliçesi Christina'nın teklifi üzerine 1650'de Upsala'da doğu dilleri kürsüsüne kabul edildi. Ravius'un buradaki ikameti de uzun sürmedi ve Stockholm'e giderek Kral Gustav'ın sarayında kraliyet kütüphanecisi ve tercüman olarak görevlendirildi. 1670'te Kiel'de şark dilleri üzerine çeşitli konferanslar verdi. 21 Haziran 1677'da Frankfurt'ta ölen Ravius, miras olarak büyük bir el yazması koleksiyonu bıraktı (Hoche, 1888).

Edward Pococke (1604-1691)

İngiliz oryantalist ve İncil bilgini olan Edward Pococke, Berkshire'daki Chieveley'den bir din adamının oğluydu. Oxfordshire'daki Lord Williams'ın Thame Okulu'nda ve Oxford Üniversitesi Corpus Christi Koleji'nde eğitim gördü. Oxford Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Corpus Christi Koleji'nde araştırmacı olarak göreve başladı. 1629'da papazlık pâyesi aldı ve kendini şarkiyat çalışmalarına verdi; Semitist Matthias Pasor ile Arabist William Bedwell'in yanında İbrânîce, Ârâmîce, Süryânîce ve Arapça öğrendi. O yıllarda Bodleian Kütüphanesi'nde bulunduğu, Ahd-i Cedîd'in 1555 ve 1627 baskılarında yer almayan Süryânîce versiyonundaki Petrus'un İkinci Mektubu, Yuhanna'nın İkinci ve Üçüncü mektupları ile Yahuda'nın Mektubu kitaplarının Grekçe yazmalarını Süryânîce ve İbrânîce nüshalarıyla karşılaştırarak Latince'ye çevirip orijinal metinleri notlarla birlikte yayımladı. 1630-1636 yılları arasında Halep'te papaz göreviyle bulundu. Burada Arapça çalışmalarına devam etti ve Oxford Üniversitesi rektörü ve Canterbury Başpiskoposu William Laud için yaklaşık dört yüz el yazması eser topladı. Pococke, ülkesine döndükten sonra 1636'da Oxford Üniversitesi'nde ilk kadrolu Arapça profesörü oldu (New World Encyclopedia, 2017; Korkut, 2007:305).

Pococke, 1637'de İstanbul'a gönderildi ve yaklaşık üç yıl boyunca burada kaldıktan sonra 1641'de tekrar Londra'ya döndü. 1642'de Berkshire Childrey College'ın direktörlüğüne getirilen Pococke, 1648'de (veya 1649) Oxford Üniversitesi'nde İbrânîce profesörlüğüne de getirildi. 10 Eylül 1691'de Oxford'da öldü (New World Encyclopedia, 2017; Korkut, 2007:305).

Pococke, Oxford Üniversitesi'ndeki uzun kariyeri boyunca önemli metinlerin açıklamalı çevirilerinin yanı sıra İncil'in tefsirini de yaptı. İslam tarihi, felsefesi ve edebiyatı üzerinde ilgi uyandırdı. Onun kahve içmesi bile çevresindekiler tarafından Müslümanlığa sempatisinin bir işareti olarak görülmekteydi. Kendisi İslam'ı sahte bir inanç olarak görse de İslamiyet'i ve Hz. Muhammed'i yanlış temsil

eden polemikleri ve folkloru itibarsızlaştırmayı amaç edinmişti. O, Hz. Muhammed hakkında saçma hikâyeler uydurarak zaman kaybetmektense Kuran'ı ve tefsirlerini eleştirel bir şekilde incelemenin daha iyi olduğunu düşünüyordu. Araplardan yola çıkarak Müslümanların felsefeye yatkın olmadıkları şeklindeki ön yargıların geçersizliğini kanıtlamaya çalışan Pococke, aynı zamanda İslam kaynaklarının ilk tahkikli metin neşrini ve aslına bağlı tercümelerini de gerçekleştirmiştir (New World Encyclopedia, 2017; Korkut, 2007:305).

Pococke, 1649'da İbnü'l-İbrî'nin Târîhu Muhtasari'd-düvel'inden²¹ alınan Arapların kökeni ve görgü kurallarının kısa bir açıklaması olan Specimen Historiae Arabum (Arap tarihinden bir örnek) yayımladı. Oxford Üniversitesi'nde Arap harfleriyle basılmış ilk iki kitaptan biri olan eser Pococke'un uzun süre Doğu yazmaları üzerinde yaptığı çalışmaların ürünüdür. İbnü'l-İbrî'nin anılan kitabının tamamını daha sonra Historia compendiosa dynastiarum adını verdiği Latince tercümesiyle birlikte neşretmiştir. Bunun ardından 1655'te İbn Meymûn'un Kitâbü's-Sirâc²² isimli eserini Arapça metnin bazı bölümlerini Latince tercümesiyle birlikte parçalar halinde, ardından da kitap şeklinde yayımlamıştır. Ölü-

²¹ Müellifin Süryânîce umumi tarihinin bizzat kendisi tarafından yapılan Arapça muhtasarıdır. İbnü'l-İbrî bu eseri, hayatının son yıllarında Merâgalı âlim ve Arap asilzadelerinin ricası üzerine kaleme almıştır. Başlıca on devletin tarihinin (Hz. Âdem'den Hz. Mûsâ'ya kadar atalar [patriyark] devleti, İsrâiloğulları'nın hâkimler devleti, İsrâiloğulları'nın hükümdarlar devleti, Keldânîler, İran hükümdarları, Yunanlılar, Romalılar, Bizanslılar, Müslüman Arap hükümdarları, Moğol hükümdarları) ele alındığı bu kitaba Süryânîce umumi tarihte bulunmayan bazı bilgiler ilâve edilmiştir. Eser, çeşitli âlim ve tabiplerin biyografilerini de ihtiva etmektedir (Özaydın, 2000: 93).

²² Kitâbü's-Sirâc: İbn Meymûn'un, Mişna Tora dışındaki diğer bütün eserleri gibi Arapça olarak kaleme aldığı ve otuz üç yaşında tamamladığı eser, aslı Hz. Mûsâ'ya kadar götürülen ve yahudi şifahî kültüründeki ictihadların (şifahî Tevrat) derlenip yazıya geçirilmesiyle oluşan kutsal şeriat kitabı Mişna'nın geniş hacimli bir tefsiridir. İbn Meymûn'un son derece muğlak bir ifadenin hâkim olduğu Mişna için telif ettiği Kitâbü's-Sirâc yazıldığı günden itibaren özellikle Mağrib, Endülüs ve Güney Fransa'daki Yahudiler arasında büyük ilgi görmüştür (Çağrı, 1999:195).

müne kadar sürdürdüğü yoğun çalışmaları arasında çoğu Ahd-i Atık ve Ahd-i Cedîd metinleri olmak üzere çeşitli Müsevîlik ve Hıristiyanlık konularını ele almış, bunların bazılarını Arapça tercümeleriyle birlikte yayımlamıştır (New World Encyclopedia, 2017; Korkut, 2007:305).

François Sevin (1682-1741)

Peder François Sevin, 1711'de öğrenci olarak kabul edildiği Académie des Inscriptions et Belles Lettres'e²³ 1726'da üye oldu. Fransız Dışişleri Bakanı Kont de Maurepas tarafından Peder Michel Fourmont'la birlikte el yazması ve matbu eserlerin yanı sıra, Doğu Akdeniz'de tespit edilecek madalya ve yazıtların aranması ile görevlendirildiler ve 4 Aralık 1728'de İstanbul'a geldiler.

Fourmont, Şubat 1729'da adalar ve Anadolu'ya seyahat etmek için İstanbul'dan ayrılırken, İstanbul'da kalan Sevin, buradaki el yazması eserleri toplamaya başladı. Başrahip Sevin, Kudüs Patriği ile olan bağlantıları sayesinde İstanbul civarındaki manastırları gizlice ziyaret etti ve manastır idarecileri bu konuda ona hiç zorluk çıkarmadılar. Bu ziyaretler neticesinde Aziz Chrysostome'un beş ciltten oluşan, Yahudilere karşı konuşmalarını içeren ve yayınlanmamış eserini elde etti. Bundan başka 10. yüzyıldan kalma, minyatürlerle dolu iki eser daha ele geçirdi ki birisi Aziz Josaphat'a aitti. Prens Adasındaki bir manastırda kendisine iki yüz cilt yazma eser gösterildi, ancak bunlar dağınık haldeydi ve otuz varağı bile bir araya getirmek mümkün değildi (i-stamboul, 2014).

²³ Académie des inscriptions et belles-lettres (Yazıtlar ve Edebi Eserler Akademisi), Quai de Conti'nin çatısı altında birleşen, Institut de France'ı oluşturan beş Akademiden ikincisidir; Bunlar, kuruluş tarihlerine göre kendilerine atfedilen sıraya göre: Fransız Akademisi, Yazıtlar ve Edebi Eserler Akademisi, İlimler Akademisi, Güzel Sanatlar Akademisi ve Ahlak Bilimleri Akademisi'dir. Yazıtlar ve Edebi Eserler Akademisinin amaçları arasında dillerin, özellikle doğu dillerinin ve Yunanca ve Latince dillerinin incelenmesi, Eskiçağ tarihi ve Orta Çağ tarihi ile ilgili her türlü anıt, madalya, yazıtların toplanması ve incelenmesi vardır (Leclant, 2002).

Sevin, Doğu Akdeniz seyahati sırasında Kraliyet Kütüphanesi için 125'e yakın Yunanca el yazması ve yaklaşık 400 doğu el yazması (Türkçe, Arapça, Farsça, Ermenice) satın aldı. Bu eserler arasında güne kadar varlığı bilinmeyen İncil tefsirleri, Zebur üzerine yapılmış çalışmalar, Ninovalı İsak'ın, Aziz Macarius'un, Aziz Ephrem'in eserleri, Tarihçi Josephus Flavius'un Yahudi kadim tarihi ve Yahudi Savaşı isimli eseri gibi çok önemli yazma eserler vardı. Fourmont'un İstanbul'a dönüşünü beklemeyen Sevin, 24 Nisan 1730'da Fransa'ya dönmek için yola çıktı. 1737'de Kraliyet Kütüphanesi'nde yazma eserler koleksiyonunun sorumlusu olarak görevlendirilen Sevin, 1741'de öldü (i-stamboul, 2014).

Antonie Galland (1646-1715)

Antonie Galland, 6 Nisan 1646'da Fransa'nın Picardie bölgesinde bulunan Rollot kasabasında dünyaya geldi. Noyon Koleji'nde Grekçe, Latince ve İbranice dersleri aldıktan sonra 1661'de Paris'e giderek Plessis Koleji ve Sorbonne Üniversitesi'nde eğitim hayatına devam etti (Akpınar, 1996:337).

Galland, dil becerileri sayesinde Jansenistlerin Efkaristiya ihtilafındaki durumlarını destekleyen kanıtlar elde etmek için doğu Hristiyan kaynaklarını ayrıntılı olarak inceleyen ve Yunan ortodoks temsilcileriyle ilgilenen biriydi. Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi olarak atanan Charles Marie François Ollier de Nointel tarafından özel kâtipliğe seçildi. Fransız Büyükelçisi ile Ağustos 1670 ile 1675 başlarında Anadolu, Suriye ve Batı Akdeniz adalarındaki Fransız ticaret kolonilerini gezdi. 1675'te Fransa'ya döndükten sonraki iki yılını Paris'te geçirdi ve burada nümizmatist Jean Foy-Vaillant (1632-1706) ile tanıştı. Vaillant, başka bir koleksiyoncu olan başrahip Giraud ile Galland'ı kraliyet koleksiyonlarını zenginleştirecek madeni paraları toplamak üzere İzmir'e gönderdi ve onların bu gezilerini finanse etti (Bauden, 2019:533).

Galland, Ekim 1677'de Fransa'dan ayrılarak Sicilya'ya gitti. Burada bir ay miktarda kaldıktan sonra yolculuğuna devam ederek 8 Mart 1678'de İzmir'e ulaştı. Burada yaklaşık dört ay kaldıktan sonra

tekrar Fransa'ya döndü. Sicilya ve İzmir'de bulunduğu süre boyunca, anılmaya değer tüm olayları günlüğüne kaydeden Galland, 1678'de Fransa'ya döndüğünde bu günlükleri düzenleyerek "Smyrne Ancienne et Moderne" (Antik ve Modern İzmir) adını verdiği bir eser haline getirdi. Eser, 137 yapraktan oluşan tek bir nüsha halinde günümüze ulaşmıştır. Eserin ilk bölümünde Sicilya'dan İzmir'e yaptığı geziyi, ardından İzmir'in antik ve modern zamanlarını anlatan Galland, ikinci bölümde ise Avrupalılardan başlayarak şehirde yaşayan Türkler, Araplar, Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler hakkında bilgiler vermiştir. Yine bu bölümde Türk gelenekleri ile Fransız geleneklerini karşılaştırdıktan sonra, ticaret ve yerel yönetimler hakkında yaptığı açıklama ile eserini tamam-lamıştır. Eserin ikinci bölümünde Türkler ve İslamiyet hakkında pek çok aşağılayıcı yorum bulunmaktadır (Bauden, 2019:533).

Galland 1678'de Fransa'ya döndükten kısa bir süre sonra, 1679'da Compagnie du Levant ticaret şirketi aracılığıyla dönemin Fransız Maliye Bakanı Colbert'in kütüphanesi için madeni paralar ve el yazmaları toplamak üzere Batı Akdeniz adalarına gönderildi. Ancak söz konusu şirket feshedilince işsiz kalan Galland, Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi tarafından elçilikte kalmaya davet edildi (Bauden, 2019:535). Galland bu sırada Fransız Kralı'nın antikacı olarak tayin edildi ve kraliyet koleksiyonlarını Osmanlı ülkesinden elde edeceği madeni paralar, el yazmaları ve eski eserlerle zenginleştirmekle görevlendirildi. Bu amaçla tekrar İzmir ve İskenderiye'ye ziyarette bulundu. 1688'de İzmir'de yaşanan depremde enkaz altında kalan Galland kurtulduysa da tüm eşyalarını kaybetti (Bauden, 2019:535).

Galland ömrünün sonuna kadar onu finanse eden patronlarına karşı iyi niyetle bağlıydı. 1688-1708 yılları arasında farklı kişiler için kütüphaneci ve antikacı olarak çalıştı. Yaşamının son yedi yılı boyunca Collège Royal'da ve Académie Royal'da dersler verdi. 17 Şubat 1715'te Sainte-Geneviève Manastırı yakınındaki bir han odasında öldü. Bin bir gece masalları ile büyük ün kazanan Galland; Türkçe, Arapça, Farsça ve Yunanca'dan çok sayıda tercüme yaptığı

gibi nümizmatik ve epigrafi alanlarında çeşitli eserler de hazırlamıştır (Bauden, 2019:529).

Galland, hamisi rahip Jean-Paul Bignon (1662-1743) tarafından Kur'an-ı Kerim'i Fransızcaya tercüme etmesi yönünde teşvik edildi. Daha önce André du Ryer tarafından yapılan çeviri 1647'de yayınlanmıştı. Resmî görevlendirmeyi 20 Haziran 1709'da alan Galland, Ludovico Marracci'nin tercümesiyle çeşitli el yazmalarını harmanlamaya başladı. 25 Ağustos'ta, Türkçe ve Farsça yazılmış satır arası tercümeleri içeren el yazmalarını kullanmak suretiyle tüm metni tercüme etmeye başladı. Kur'an-ı Kerim tercümesini yedi ayda tamamlayan (Mart 1710) Galland, bu çalışmasına ayrıca tarih ve dil bilgisi notları ile Hazret-i Muhammed'in biyografisiyle, Gazali'nin Kudsiyye'sini ve Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal isimli eserini ekledi. Onun amacı sadece Kur'an-ı Kerim'in tercümesini yapmak değil, genel olarak İslam'a ilgi duyan okuyucuyu aydınlatmaktı (Bauden, 2019:539).

Galland'ın Kur'an-ı Kerim'e ilişkin değerlendirmesi, o dönemde Avrupa'da hâkim olan görüşlerden farklı değildi. 19 Temmuz 1709'da Collège Royal'daki açılış konuşmasında Kur'an'ı Kerim'le mücadele etmek isteyenler için Arapça öğrenmenin önemini ve ilahiyatçıların bu konuda sadece İncil'e güvenemeyeceklerini, Müslüman yazarlar tarafından yazılmış eserlere de başvurulmasının önemini vurguladı (Bauden, 2019:540).

Sonuç

Roma İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Avrupa'da büyük bir ekonomik ve kültürel çöküş yaşanmıştır. Tarihî kaynaklarda bu dönem karanlık orta çağ olarak adlandırılır. Avrupa, İtalyan Rönesans'ı ile içerisinde bulunduğu bu durumdan kurtularak, özellikle düşünsel anlamda büyük mesafeler kat etmiş, coğrafi keşifler neticesinde, ele geçirilen altın ve gümüş gibi maddî zenginlikler sayesinde ekonomik refaha erişmiştir. Rönesansla tesis edilen düşünsel özgürlüğün ekonomik refahla desteklenmesiyle Yeniçağ Avrupası'nda bilim alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Bilimsel gelişmenin öncüllerinden biri hiç şüphesiz kitap ve kütüphanedir. Bu nedenle 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da Paris, Viyana, Madrid ve Oxford gibi önemli merkezlerde büyük kütüphaneler kurulmaya başlanmıştır. Jean-Baptiste Colbert ve Abbé Bignon gibi Avrupalı devlet adamları İslam kütüphanelerinin sahip oldukları zenginliklerin farkında olduklarından, himayelerine aldıkları oryantalistleri bu kütüphanelerdeki orijinal el yazması eserleri toplamak için görevlendirdiler. Bu görevle harekete geçen oryantalistlerin ilk hedefleri saray ve manastır kütüphaneleri olmuştur. Bunun dışında özellikle sahaflardan da çok önemli eserler temin etmişlerdir.

Kitap toplayıcısı olan oryantalistler aynı zaman da İslam dinini tahrif etme çabasında da bulunmuşlardır. André Du Ryer ve Antonie Galland'ın Kur'an-ı Kerim tercümeleleri esasında İslamiyetle mücadele amacıyla yapılmış çalışmalardır. Bunun dışında Fransız tüccarların haklarının korunması, Kur'an ayetlerinin istismar edilmesi ve bu sayede Fransız çıkarlarına muhalefet eden Osmanlı devlet adamlarının susturulması da tercümelelerin diğer nedenleri arasında gösterilebilir. Onların faaliyetleri bugün bile ülkemizin yaşadığı bazı sıkıntıların da etkeni durumundadır. Pétis de La Croix, François (1622-1695)'in çizmiş olduğu Türkiye haritasında (bkz. Ek-2 ve Ek-3) Doğu Anadolu Bölgesi'nin Ermenistan ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinin ise Kürdistan olarak adlandırılmış olması, Avrupa devletlerinin bölge politikalarının temelini daha 17. yüzyılda attıklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Avrupalıların bu faaliyetleri karşısında, bir istisna dışında herhangi bir müdahale ile karşılaşmaları söylenemez. Kendisi de bir kitap dostu olan Osmanlı sadrazamı Şehid Ali Paşa (ö.1716) oryantalistlerin kitap toplama faaliyetlerine karşı bir emir yayınlarak yabancılara kitap satışını yasaklamıştır. Bunun dışında Osmanlı idaresinden bu konuyla ilgili herhangi bir tepki gösterildiği hususunda malumat bulunmamaktadır. Avrupalıların kitap toplama faaliyetleri, Osmanlı medrese sisteminin 1584'ten itibaren çöküşü ile birlikte taassubun ilmiye üzerinde hâkimiyet kurduğu bir döneme

rast gelmiştir. Thévenot'un Türklerin ilimle pek uğraşmadığını ve sadece okuma yazma öğrenmekle yetin-diklerini söylemesi de ülkedeki eğitim sisteminin içerisinde bu-lunduğu garabeti ortaya koyması açısından önemlidir. Bunun dışında 17. ve 18. yüzyıllar Osmanlının iç sorunlarla boğuştuğu bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Genç Osman'ın idamı (1621), Celali İsyanları, Edirne Vakası (1703) gibi ülkeyi derinden sarsan olayların yol açtığı kargaşa ortamının ve devşirme kökenli valide sultanların ve saray kadınlarının dış dünyayla bağlantısını sağlayan Yahudi kira kadınların da oryantalistlerin ülkedeki faaliyetlerini ve bölge üzerindeki amaçlarını icra etmelerinde kolaylaştırıcı bir rol oynadıkları söylenebilir.

Kaynakça

- Adibelli, R. (2020). İlk Fransızca Kur'an Tercümesi: André Du Ryer ve L'Alcoran de Mahomet Adlı Eseri. *Bilimname*, XLIII (2020/3): 213-245.
- Apaydın, H. Y. (1999). "İbn Hazm". *İslam Ansiklopedisi*, C. 20. İstanbul: TDV, 39-52.
- Aras, O. (2021). El Escorial Library, Madrid, İspanya. <http://www.oktayaras.com/el-escorial-library/tr/56364>, (erişim: 12.09.2021).
- Arıkan, Z. (2003). Sir Paul Rycout: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir. *Osmanlı Araştırmaları*, 22: 109-139.
- Avusturya Milli Kütüphanesi. (2021). *Z Dergisi*, 5, <https://www.zdergisi.istanbul/makale/avusturya-milli-kutuphanesi-556> (erişim: 12.09.2021).
- Aydın, M. (2001). Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar. *Belleten*, LXV (243): 623-636.
- Bauden, F. (2019). "Antonie Galland". *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History*, (Ed.) David Thomas and John Chesworth, 13: 529-547.
- Bevilacqua, A. (2018). Acquiring Books for the Greatest Libraries in the World (Adventures in the 18th-Century Book Trade). <https://lithub.com/acquiring-books-for-the-greatest-libraries-in-the-world/> (erişim: 07.09.2021).

- Binark, İ. (1972). Zengin Şark Yazma Koleksiyonlarına Sahip Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(4): 266-272.
- Boral, U. (2021). El Escorial Kraliyet Kütüphanesi. *Z Dergisi*, 5: 286-289.
- Bostan, İ. (2004). Mezemorta Hüseyin Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29: 524-526.
- Britannica Ansiklopedisi*. Königsberg Albertus Üniversitesi. 20 Temmuz 1998, <https://www.britannica.com/topic/Albertus-University-of-Konigsberg> (erişim:31.08.2021).
- Cerrahoğlu, İ. (1978). Batıda Kur'an Tetkikleri. *Vakıflar Dergisi*, 11: 323-342.
- Çağrı, M. (1999). "İbn Meymûn". *İslam Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul: TDV, 194-197.
- Çiğdemoğlu, S. (2017). Ortaçağ, XVI, XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllarda Fransız Doğu Seyyahlarına Kısa Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 38(1-2): 103-120.
- Duru N.F ve Duru R. (2010). La Croix Paitis'in 1665'te Latin Harfleriyle Yazdığı Türkçe Bir Gazel. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11): 223-229.
- Encounters With The Orient (2016). Jean-Paul Bignon. University of Kent, <https://www.kent.ac.uk/ewto/projects/anthology/croix.html> (erişim: 05.09.2021).
- Encounters With The Orient. (2016). François Pétis de la Croix. University of Kent, <https://www.kent.ac.uk/ewto/projects/anthology/croix.html> (erişim: 05.09.2021).
- Erdem, Y. (2007). Pétis de la Croix, François, *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul: TDV, 255-256.
- Erünsal, İ. E. (2007). Osmanlılarda Sahhaflık ve Sahhafılar: Yeni Bazı Belge ve Bilgiler. *Osmanlı Araştırmaları*, 29: 99-146.
- Gelibolulu Mustafa Âli. (1978). *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları (Mevâidü'n-nefâis fi kavâidi'l-mecâlis)*, (Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Grigoriou, A. Ch. (2018). Paul Lucas (1664-1737). <https://www.eleftheria.gr/201338-paul-lucas-1664-1737.html>, (erişim: 01.09.2021).
- Hantzsch, V. (1896). Wansleben, Johann Michael. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd124386474.html#adbcontent> (erişim: 31.08.2021).

- Hoche, R. (1888). Raue, Christian. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz75710.html> (erişim: 05.09.2021).
- i-İstanbul (Osmanlı İmparatorluğu'nda Yunan Kütüphaneleri). (2014). Sevin, François (1729). <https://i-stamboul.irht.cnrs.fr/fr/bibliotheque/recit-de-voyage/sevin-francois-1729> (erişim: 07.09.2021).
- Kandemir, M. Y. (1996). "Garîbü'l-Hadis". *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul: TDV, 378-379.
- Kızıltan, M. (2002). Kırk Vezir. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25: 474-475.
- Korkut, Ş. (2007). Pococke, Edward. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34: 305.
- Köse, M. (2021). *Osmanlı'da Modern Botanik Faaliyetleri ve Oryantalist Botanikçiler (1839-1923)*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Köse, M. ve Lokmacı, S. (2018). Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkanlardaki Bitkileri İnceleyen İki Araştırmacı: Dr. Edvard Formanek ve Dr. Antonia Baldacci. *Bağbahçe Bilim Dergisi*, 5/3: 44-58.
- Leclant, J. (2002). L'Académie des inscriptions et belles-lettres. https://www.clio.fr/BIBLIOTHEQUE/l_academie_des_inscriptions_et_belles_lettres.asp (erişim: 08.09.2021).
- Lokmacı, S. (2019). Fransız Milli Kütüphanesi'nde Bulunan On Sekizinci Yüzyıla Ait Bir El Yazması: Resimli Osmanlı Tarihi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/1: 22-44.
- Mustafa Hami Paşa, Ali Raşit Bey. (2015). *1001 Gündüz Masalları*, (Hazırlayan: Hasan Karayığit), İstanbul: ADEN Yayınları.
- New World Encyclopedia*. Edward Pococke. https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Edward_Pococke (erişim: 04.09.2021).
- Onar, S. (2014). Dünyayı Gezme Uğruna Yollarda Yaşamını Yitiren Bir Gezgin Jean de Thévenot-1. *Kuşadası Yerel Tarih*, 14-15.
- Özaydın, A. (2000). İbnü'l-İbrî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21: 92-94.
- Özkan, A. (2021). Jean de Thévenot Seyahatnamesi'nde Türklerin Gündelik Yaşamı Üzerine. *Prof. Dr. Gönül Yılmaz'a Armağan*, (Editör: M. Emin Özcan), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No:429, 31-46.
- Sack, H. (2021). Jean de Thévenot–One of the very first Tourists. <http://scih.org/jean-de-thevenot/> (erişim: 31.08.2021).
- Şakiroğlu, M. H. (1991). Assemani, Giuseppe Simonio. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3: 504-505.

- Tekin, E. G. (2017). *Avrupalı Seyyahların Bakış Açısından Osmanlı'da Kitap ve Kütüphane Kültürü (1453-1699)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüccar, Z. (1994). "Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm". *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: TDV, 244-246.
- Vaisse, L. (1844). *Essai sur l'histoire de la philologie orientale en France*, Paris, Firmin Didot. <https://turquie-culture.fr/pages/histoire/rerelations-franco-turques/jeunes-de-langue-interpretes-au-levant.html> (erişim: 05.09.2021).
- Vansleb, J. M. (1678). *The Present State of Egypt; or, A New Relation of A Late Voyage Into That Kingdom Performed In the Years 1672 and 1673*. London: John Starkey.
- Vingopoulou İ. (2014). Paul Lucas. <http://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=140&creator=1039854&tag=8966> (erişim: 01.09.2021).
- Vingopoulou, İ. (2014). Jean de Thévenot. <https://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=398&creator=926432&tag=12408> (erişim: 31.08.2021).
- Viyana'da 400 Türkçe El Yazması var. *Türkiye Gazetesi*, 31 Ekim 2007, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a352312.aspx> (erişim: 12.09.2021).
- Vroljik, A. (2013). Collection Levinus Warner. <http://hdl.handle.net/1887.1/item:1887390> (erişim: 14.09.2021).
- Yavuz, M. (1997). "el-Hasâis". *İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul: TDV, 275-276.
- Yavuz, M. (1999). "İbn Cinnî". *İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul: TDV, 397-400.
- Yontan, S. (2011). Fransa Milli Kütüphanesi ve Türkçe Bölümü. *Türk Kütüphaneciliği*, 25(2): 271-276.
- Yontan, S. (2019). Spectacular Turkish Manuscripts in France. *TR Dergisi (Culture Art Literature)*, <http://trdergisi.com/en/spectacular-turkish-manuscripts-in-france/> (erişim: 11.09.2021).